

Perfektum participium i attributiv stilling. Diakroni og synkroni

Eva Skafte Jensen & Jørgen Schack

Abstract

In Modern Danish, verb forms based on the perfect participle of the strong conjugations in adjectival functions both adhere to the old North Germanic principle of gender marking and to two new principles, one whereby gender markers are added to a new adjectival form ending in an *-n*, and one whereby *-t*-forms (and *-n*-forms) are generalized forms without gender marking. In this paper, we show how this situation emerged, and how the three principles are in full working order in Modern Danish.

Nøgleord

perfektum participium, attributiv stilling, verbaladjektiver, dansk

1. Indledning

I moderne dansk kan perfektum participium og adjektiver afledt heraf i attributiv stilling ende på *-t*, enten sammen med *-n*- eller uden *-n*-, jf. (1a), i nogle tilfælde tilsyneladende kongruerende med artiklens køn, i andre ikke, jf. (1bc).

- (1a) et bundet mandat : et bundent mandat
- (1b) et overdrevet/overdrevent omfang
- (1c) en overdreven/overdrevet frygt

Det giver i ubestemt form de tre mulige endelser *-(e)n*, *-(e)t* og *-(e)nt*. I nogle tilfælde er der tilsyneladende ingen betydningsforskel på de forskellige formmuligheder (*et bundet/budent mandat*), i andre er der tydeligvis, jf. (2ab).

- (2a) en holden mand : en holdt kvinde
- (2b) en erfaren mand : en erfaret virkelighed

I denne artikel gør vi rede for hvordan denne situation er opstået. Vi tager udgangspunkt i de stærktbøjede perfektum participiums-former, og vi begrænser os til situationen i ubestemt singularis. For nemheds skyld bruger vi betegnelserne *participial* og *participium* som bekvemme forkortelser for de former der har med perfektum participium at gøre; samtids participium (GDS: 207), dvs. former på *-ende*, fx *syngende*, spiller ingen rolle i denne artikel.

Blandt andet til brug for det arbejde vi fremlægger i denne artikel, har vi etableret et korpus af tekster fra 1800-tallet.¹ Vi bruger løbende eksempler fra dette korpus til at illustrere de forskellige udviklinger i 1800-tallet. Når retskrivningen i eksemplerne afviger fra den i moderne dansk, skyldes det at de pågældende eksempler er hentet herfra.

2. Stærke og svage participier

Historisk skelnes der mellem de stærktbøjede og de svagtbøjede participialformer (herefter omtalt som stærke og svage) i de nordiske sprog. I traditionelle grammatikker for fx islandsk, gammelt (Iversen 1922: 73) såvel som moderne (Jónsson 1984: 60-62), og svensk (Lindberg 1980: 88-90) får man at vide at participialformer bøjes som adjektiver.

Efter reformationen er de relevante bøjningskategorier for participialformerne, ligesom for andre verbaladjektiver i dansk, køn, tal og bestemthed. Køn viser sig dog kun ved ubestemt form singularis og kun ved stærke participier; svage participier ender altid på *-t* i ubestemt form singularis, jf. tabel 1.

stærk bøjning <i>-n/-t</i>			svag bøjning <i>-t</i>		
infinitiv	præteritum	perf.part.	infinitiv	præteritum	perf.part.
<i>finde</i>	<i>fandt</i>	<i>funden/fundet</i>	<i>lave</i>	<i>lavede</i>	<i>lavet</i>
<i>fryse</i>	<i>fros</i>	<i>frossen/frosset</i>	<i>mure</i>	<i>murede</i>	<i>muret</i>
<i>give</i>	<i>gav</i>	<i>given/givet</i>	<i>spise</i>	<i>spiste</i>	<i>spist</i>
<i>rive</i>	<i>rev</i>	<i>reven/revet</i>	<i>straffe</i>	<i>straffede</i>	<i>straffet</i>

Tabel 1. Hovedformerne for stærke og svage verber i moderne dansk

Ved de svage skelnes der som sagt ikke i køn, jf. (3) med eksempler fra vores 1800-talskorpus.

¹ Dette korpus indeholder værker og breve fra hele 1800-tallet (overvejende romaner og noveller), i alt ca. 2,75 mio. løbende ord.

- (3) en trykt Hilsen : et trykt Brev

Ved de stærke participier tager kønsbøjningen sig traditionelt ud som i (4ab) og (5ab).

Fælleskøn (-n)

- (4a) en tvunge-n Medlidenhed

- (4b) en sønderreve-n Tilværelse

Intetkøn (-t)

- (5a) et paatvunge-t Mod

- (5b) et sønderreve-t Hjerte

Gennem historien har mange stærke verber suppleret eller udskiftet den stærke participialform med en svag. Det gælder fx *drage*, *give* og *sprække*, der allerede i 1800-tallet havde en stærk participiumsform med paradigmatiske valg mellem -n for fælleskøn og -t for intetkøn og en svag participiumsform uden dette valg: *drage-n/-t* : *draget*, *give-n/-t* : *givet* og *brud(e)-n/-t* : *brudt*, og det gælder verber som *bide*, *jage* og *knække*, som allerede dengang kun havde svage participialformer: *bidt*, *jaget* og *knækket* (Jessen 1868: 42-44).

Det er altså kun ved de stærke participier man overhovedet kan vente at finde -n'er, og det er kun i ubestemt form singularis man kan vente at et -n kan have noget med kønsbøjning at gøre. Indenfor dette afgrænsede domæne fungerer systemet illustreret af (4ab) og (5ab) med fuld styrke indtil engang i 1800-tallet.

3. Nye tolkninger af -n- og -t-former

I løbet af 1800-tallet ser det ud til at -n i en række tilfælde bliver omfortolket som en del stammen. Det kan man udlede af eksempler i intetkøn som (6ab).

- (6a) et velkommen-t Paaskud (jf. en velkommen-Ø Anledning)

- (6b) et tvungen-t Offer (jf. en tvungen-Ø Hoste)

Dette er sandsynligvis sket under indflydelse af kønsbøjningen ved prototypiske adjektiver, hvor man ved fælleskøn bruger -Ø, og ved intetkøn -t, jf. (7ab).

(7a) en rød-Ø Hest et rød-t Klæde

(7b) en ren-Ø Krave et ren-t Hus

Dermed kan *-n* tolkes på to forskellige måder, og former med *-n* indgår i to forskellige paradigmer, jf. tabel 2.

	fælleskøn	intetkøn
<i>-n/-t</i> som køn	<i>-n</i>	<i>-t</i>
<i>-n</i> som del af stammen	<i>-n-Ø</i>	<i>-n-t</i>

Tabel 2. To forskellige tolkninger af *-n* og disses paradigmatiske placering

I løbet af 1800-tallet opstår der også en tredje tolkningsmulighed, nemlig at *-t*-formen udgør en ubøjet form som altså ikke er udtryk for køn, og som ikke står i paradigmatiske forhold til nogen anden kønsform. Det er den man finder i moderne dansk i eksempler som *en overdrevet frygt* i (1c); se mere herom i afsnit 4.3.

Denne situation opstår altså i løbet af 1800-tallet, men den er gældende den dag i dag. I moderne standarddansk distribuerer vi *-Ø*'er, *-n*'er og *-t*'er efter tre forvaltningsprincipper. Dette kan vises ved hjælp af (8a-d). I (8a) kan *overdreven* både være en fælleskønsform efter det ældste princip (med *-n* i opposition til intetkøn *-t*) og efter det princip hvor *-n* er blevet til en del af stammen (altså *-n-Ø*). I (8b) kan *overdrevet* både være en intetkønsform efter det ældste princip (i opposition til fælleskøn *-n*) og en ubøjet form af ordet *overdrevet*. I (8c) kan *overdrevent* kun være en intetkønsform med et *-t* føjet til en ordform hvor *-n* er blevet en del af stammen. I (8d) er *overdrevet* en ubøjet form.

(8a) en overdreven frygt (overdreve-n/overdreven-Ø)

(8b) et overdrevet omfang (overdreve-t/overdrevet)

(8c) et overdrevent omfang (overdreven-t)

(8d) en overdrevet frygt (overdrevet)

4. Relevante omstændigheder i fortid og samtid

Såvel den udvikling hvor *-n* tolkes som en del af stammen, som den hvor *-t*-former kan tolkes som ubøjede/ubøjelige, indgår i andre grammatiske udviklinger i fortid og samtid. I de næste afsnit vil vi gøre rede for følgende: omtolkningen af *-n* som en del af stammen i andre typer

verbaladjektiver end participialerne (afsnit 4.1.), udviklingen af supinum (afsnit 4.2.) og parallelle udviklinger af henholdsvis *-n* og *-t* som generaliserede former (afsnit 4.3.). Derudover danner de nydannede former i sig selv afsæt for nye fortolkningsmuligheder, se mere herom i afsnit 4.4. og 6.

4.1. Omtolkningen af *-n*

En række verbaladjektiver som *vissen*, *vågen* og *åben*, der i moderne dansk ender på *-n*, har ikke altid haft netop den form. Det *-n* som nu er en del af stammen, er i ældre tid en bøjningsform som angiver fælleskøn. I intetkøn bøjes de pågældende adjektiver med *-t* (og uden *-n*). I Moths ordbog fra cirka 1700 finder man således under opslagsordet *Vågen* eksemplet *at holde et vågedt øie over noget* (web1). Høysgaard (1747: 53) skriver at det ikke er ”imod brúgen at sige aabet af aaben”. Skautrup (1953: 205) anfører at det stadig i løbet af 1700-tallet er almindeligt at finde eksempler som *visset Blad* og *aabet Liv*, men at ”efter 1800 er *-ent* norm” i intetkøn.

Faktisk kan man iagttage at store dele af adjektivordforrådet i løbet af ældre nydansk og den tidlige del af moderne dansk udvikler en *-n*-form som enten sameksisterer med eller udkonkurrerer ældre former; det gælder for eksempel adjektiver der i gammeldansk ender på *-igh/-ugh* (fx *paltigh/paltugh*, som i dialekterne kan findes i formerne *þjaltin*, *þjaltig* og *þjaltet*), og det gælder adjektiver der i gammeldansk ender på *-et/-ot* (fx *stakket/stakkot*, som i dialekterne kan findes i formerne *stakket* og *stakken*). I en meget grundig artikel gør Lisse (1971) rede for hvordan disse sager kommer til udtryk i dialekterne. Her skal yderligere nævnes nogle få af hans mange eksempler, nemlig nogle hvor man finder alle de tre adjektivformer *-en*, *-ig*, *-et* i brug, jf. (9ab).

(9a) *aven*, *avig*, *avet* (’bagvendt, forkert’)

(9b) *fjotten*, *fottig*, *fjottet*

På baggrund af sin udredning konkluderer Lisse (1971: 224) at man ”kan ... konstatere tilstedeværelsen af en tendens i visse egne til overførsel af adjektiver på *-ig/-et* til gruppen på *-en*”. Igennem længere tid kan man altså observere at adjektiver med orddannelsesmæssigt meget forskellig oprindelse slutter sig til *-n*-dannelserne. I *Ømålsordbogen* under opslaget ”-en adj” har man grupperet adjektiver der ender på *-en*, i fire grupper efter

deres orddannelsesforhold (om de er afledt af substantiver, verber eller er gamle participialformer) og deres semantiske potentiale.²

Når *-n* i participialformerne i 1800-tallet kan omtolkes som en del af stammen, sker det altså som en del af en større bevægelse med flere hundrede år på bagen, hvor *-n* som adjektivendelse er særdeles produktiv.

4.2. *Udviklingen af supinum*

I moderne dansk skelnes der mellem participialformer, der bøjes i tal, køn og bestemthed, og supinum, som ender på *-t* og er ubøjeligt, jf. Diderichsen 1944, GDS: 205, Nielsen 2012, Schack 2018.

Participialformerne er adjektiviske og indgår således i nominalparadigmerne. Supinum er komponent i komplekse prædikater. I (10ab) er der forskel på det prædikative *pudsede* i (10a), der siger noget om en egenskab ved *væggene*, og som kongruensbøjes med disse (i pluralis), og supinum *pudset* i (10b), der sammen med finittet *er* skildrer en perfektiv verbalhandling (*er pudset*).

(10a) væggene er pudsede

(10b) væggene er pudset

I dansk kan man danne perfekte konstruktioner med såvel *være*, *blive*, *have* og *få*.³ Dog er det tydeligst i forbindelse med *have* at der er tale om perfekte konstruktioner, jf. at der i singularis er udtryksmæssig sammenfald mellem prædikativkonstruktion i intetkøn og perfektiv konstruktion med *være* og *blive*, jf. fx (11).

(11) huset er pudset

2 Således er der to undergrupper hvor et givet adjektiv er afledt af et substantiv, dog med forskellig betydning. Gruppe 1 bærer følgende karakteristik: ”herunder betegnelser for stof, materiale ogln” og tæller ord som *hullen*, *lappen*, *pjalten*, *rusten*. Gruppe 2 karakteriseres som ord der angiver ”lighed med det som sb betegner” og tæller ord som *basten*, *krogen*, *stumpen*. Gruppe 3 er afledninger til verber og betegnes ”som er tilbøjelig til, kendetegnes ved det som vb betegner”, fx *gnubben*, *pillen*, *prutten*, *slikken*. Gruppe 4 udgøres af gamle participialformer: Skautrup (1953: 370) kalder den gamle *-ina*-endelse, som nogle af *-en*-dannelserne kommer af, for hhv. ”tilhørighedssuffix” (jf. grp. 1 og 2) og ”tilbøjelighedssuffix” (jf. grp. 3).

3 Til sammenligning kan man i standardsvensk kun danne perfekte konstruktioner med *ha*, jf. Teleman, Hellberg & Andersson 1999, 4: 230-233.

Diderichsen (1944) har undersøgt hvor langt tilbage man kan spore en særskilt supinum i dansk, og han tager udgangspunkt i eksempler med *have* og *få* som hjælpeverber, men inddrager også *blive*. Hans tidligste sikre eksempler er fra Chr. Pedersen i begyndelsen af 1500-tallet, jf. (12a-c).

- (12a) han hagde bleffuet
- (12b) han fick brudet sig op
- (12c) den bleff aldrig slagit paa fluct

Når hjælpeverbet er *være* eller *blive*, kongruensbøjer Chr. Pedersen dog ty-pisk på traditionel maner, jf. (13a-c).

- (13a) hwn vor beden (sg.fk.)
- (13b) det hannem wor bedet (sg.itk.)
- (13c) de bleffue bedne (pl.)

Diderichsen følger udviklingen fra ældre nydansk, dvs. fra cirka 1500, til begyndelsen af 1900-tallet, og viser hvordan de ubøjelige *-t*-former efterhånden også bruges ved *være*.

4.3. Udviklingen af *-n* og *-t* som generaliserede former

Udviklingen af supinum har som effekt at der ved siden af de kongruensbøjede former opstår en ubøjet *-t*-form. Denne kan tolkes som en generaliseret form der ikke kalder på kongruensbøjning i køn, og som altså kan bruges i sammenhænge som den vi finder i eksemplet (1c) ovenfor.

Samtidig med dette finder der dog en parallel udvikling sted, hvorefter også *-n*-formen kan bruges som generaliseret form. I moderne tid associeres denne generaliserede *-n*-form især med jysk. Jensen & Maegaard (2012) citerer (14) som et karakteristisk jysk eksempel.

- (14) så var de tagen ud til bueskydning

Går man tilbage i historien, viser det sig dog at generaliserede *-n*-former kan findes i hele landet og dermed ikke i udgangspunktet er et særligt jysk træk. I sin udredning af de morfosyntaktiske udviklinger af perfektive former og supinum i dansk viser Diderichsen blandt andet at skribenter som Christian IV (1577-1648), Leonora Christina (1621-1698), J.R. Pauli (1691-1759), Biehl (1731-1788), Oehlenschläger (1779-1850), Johs. V.

Jensen (1873-1950) m.fl. med varierende hyppighed og konsekvens bruger *-n*-former som generaliseret form. I (15ab) citeres et par eksempler produceret af Leonora Christine i sidste fjerdedel af 1700-tallet (citeret efter Diderichsen).

(15a) ieg haffde bleffuen gal

(15b) om ieg ingen Breffue haffde forkommen

I 1800-tallet finder man stadig *-n*-former brugt som generaliseret form udenfor jysk. Ifølge Bom (1943: 76) gør nordsjællænderen Ole Kollerød (1802-1840) brug af både generaliserede *-t*- og *-n*-former. Af generaliserede *-n*-former har Bom blandt andet noteret *bleven*, *brogen* ('brækket'), *baaren*, *drokken*, *given* og *Paa greben*. Hvor de tidligere nævnte skribenter alle må anses for at være placeret højt i de sociale hierarkier, gør noget sådant sig ikke gældende for Kollerød. Han befandt sig så lavt i disse som man kan forestille sig.

Den generaliserede *-n*-form er altså forholdsvis udbredt over hele landet langt op i tiden. Brink & Lund (1975: 662) skriver: "Mht. endelsen 'en' ... må det huskes, at københavnsk i ældre tider havde ubøjet perf. part. på 'en' i alle eller næsten alle stærke verber, både efter 'have', 'være' og 'blive', altså nogenlunde som fynsk/jysk". Dette træk har Poul Henningsen brugt i sin kendte vise "Ølhunden glammer" (1929), jf. (16); se også Karker (1972).

(16) Tænk når man får trukken den allersidste bajer op og har drukken den!

4.4. Opsamling af udviklingerne før og i løbet af 1800-tallet

Som resultat af de ændringer der finder sted før og i løbet af 1800-tallet, navigerer vi altså nu til dags mellem de tre forvaltningsprincipper vi har beskrevet i afsnit 3. For alle tre princippers vedkommende gælder det at former i overensstemmelse med de enkelte principper hver især kan danne afsæt for nye udviklinger. Der kan for eksempel dannes mere eller mindre faste udtryk med udgangspunkt i det princip hvor *-n/-t* bruges som kønsbøjning, det princip hvor *-n* er en del af stammen (og hvor køn angives med *-Ø/-t*), og det princip hvorefter formen med *-t* (og muligvis også *-n*) slet og ret er en ubøjet form. Et udtryk som *forbuden frugt*, som er

dannet i overensstemmelse med det ældste princip, er for eksempel blevet leksikaliseret i netop denne form. Tilsvarende er et udtryk som *et stjålet kys* dannet med afsæt i det princip hvorefter *-n-* er en del af stammen. I hvilken udstrækning vi bruger de tre principper i moderne dansk, handler de næste afsnit om.

5. **Attributive *-n*-former i moderne dansk**

Kønsbøjning af perfektum participium kan forekomme i den ubestemte singularisform af de participier som i bestemt form og pluralis kan have endelsen *-ne*. Der kan således skelnes mellem en intetkønsform med endelsen *-t* og en fælleskønsform med endelsen *-n*, fx *et vundet point* : *en vunden kamp*.

Vi tager i det følgende udgangspunkt i det inventar af relevante stærke verber (og adjektiver dannet til stærke verber) som er med i RO (dvs. Retskrivningsordbogen) 2012. Ordbogen indeholder i alt 300 stærke verber som kan danne sådanne participier med mulighed for en skelnen mellem *-n* og *-t*. Langt de fleste af disse verber, i alt 261, er sammensatte eller afledte/lånt fra tysk med præfiks, fx *ankomme, bestige, undertvinge*. 39 af verberne er simpleksord:

binde	finde	hjælpe	ryge	spinde	stjæle	syng	tvinde
bære	flyve	krybe	skride	springe	stryge	synke	tvinge
drage	fryse	løbe	skrive	sprække	svide	tage	vinde
drive	give	ride	skære	stige	svige	træffe	vride
falde	gribe	rive	slibe	stikke	svinde	trække	

Ordbogens inventar af komplekse verber af den pågældende type vil løbende kunne suppleres med flere sammensætninger. Ordbogen har fx medtaget 4 sammensætninger med *slibe* som sidsteled, *afslibe, hulslibe, indslibe* og *planslibe*, men kunne supplere disse med forholdsvis almindeligt forekommende sammensætninger som *glatslibe* og *matslibe*.

De participiale *-n*-former i RO får et supplement fra et stort antal participiumslignende adjektiver på *-n*, herunder 72 som har et (etymologisk set) tilsvarende verbum i RO, fx *frossen* : *fryse*, *sveden* : *svide*. I nogle tilfælde svarer opslagsformen af adjektivet (dvs. fælleskønsformen) formelt set til en *-n*-form af participiet, fx

frossen *adj.*, -t, frosne ...

fryse *vb.*, -r, frøs, frosset (*foran fælleskønsord frossen el. frosset*) ...

Men i de fleste tilfælde fremstår *-n*-formen i ordbogen som et rent adjektiv fordi den ikke er opført som en participial form af verbet, fx

forbuden *adj.*, -t, forbudne; forbuden frugt

forbyde *vb.*, -r, forbød, forbudt

De øvrige participiumslignende adjektiver på *-n* er adjektiver som ikke har et tilsvarende verbum (men som i en del tilfælde har haft det i ældre tid), fx *fordrukken, hestetrukken, nedfalden, nystroegen, velkommen*.

5.1. Brugen af attributive *-n*-former ifølge den grammatiske litteratur

Ifølge GDS bevares muligheden for skelnen i køn ved ubestemt form ved mange af de stærke verbers participier ”men neutrumsformen kan altid vikariere ... for utrumsformen” (GDS: 671). Den nævnte brug af en intetkønsform som (vikarierende) ubøjet form fremhæves også i RO 1986-2012 og i Håndbog i Nudansk. Ifølge RO 2012 (§ 32) er det ”almindeligt at bruge intetkønsformen, også når participiet er knyttet til et substantiv af fælleskøn. I mange sådanne tilfælde kan det virke mere formelt (eller gammeldags) at bruge fælleskønsformen.” I Håndbog i Nudansk finder man en tilsvarende bedømmelse af *-n*-formernes stilistiske værdi: ”*-n*-formen virker ofte noget gammeldags, og man står sig derfor normalt ved at bruge *t*-formen” (Jacobsen & Jørgensen 2013: 487).

Brugen af *-t*-formen som ubøjet (attributiv) form går langt tilbage i tiden, jf. afsnit 3. Dette bekræftes af Mikkelsen (1911: 209): ”Förnutidstillægsmåder på *-en* bruges ofte i intetkønsformen i stedet for fælleskønsformen, når de ikke er blevet rene tillægsord, f. eks. *en tilfrosset sø*.” Denne brug af *t*-formen blev dog ikke anerkendt i de officielle retskrivningsvejledninger før RO 1955, hvor det i retskrivningsvejledningen (§ 33.a) hedder at der er ”nogen vaklen, når tillægsmåden er knyttet til et navneord” (jf. afsnit 6.4).

5.2. Attributive *-n*-former i den nutidige sprogbrug

Vi har undersøgt den nutidige udbredelse af attributive *-n*-former i et avis-korpus med ca. 1,65 mia. løbende ord (landsdækkende, regionale og lokale aviser 2004 ff.). Med ususbeskrivelserne i RO og Håndbog i Nu-

dansk in mente skulle man forvente at attributive *-n*-former i det nyeste dansk er sjældne. Det viser sig imidlertid at *-n*-formerne for ganske mange af de relevante participiers vedkommende står forholdsvis stærkt. I en del tilfælde forekommer *-n*-formen ligefrem hyppigere (dog sjældent signifikant hyppigere) end *-t*-formen, fx

(17a) *(en) forsvunden* person/kvinde/mand (94)

(17b) *(en) forsvundet* person/kvinde/mand (72)

(18a) *(en) frosset* kylling/pizza/spinat (97)

(18b) *(en) frosset* kylling/pizza/spinat (1)

(19a) *en skreven* + sb. fk. (34), fx *en skreven tekst*

(19b) *en skrevet* + sb. fk. (14), fx *en skrevet historie*

(20a) *(en) vunden* bold/kamp/match (49)

(20b) *(en) vundet* bold/kamp/match (45)

(21a) *(en) udebleven* + sb. fk. (85), fx *udebleven effektivisering*

(21b) *(en) udeblevet* + sb. fk. (13), fx *en udeblevet menstruation*

Ved nogle verber forekommer *-n*-formen af participiet sjældnere (eller slet ikke) i vores moderne korpus, fx

(22a) *en angiven* + sb. fk. (6), fx *en angiven strækning*

(22b) *en angivet* + sb. fk. (27), fx *en angivet værdi*

(23a) *en forvreden* ankel/fod (12)

(23b) *en forvredet* ankel/fod (38)

(24a) *(en) reven* gulerod (9)

(24b) *(en) revet* gulerod (56)

(25a) *en sprungen* + sb. fk. (0)

(25b) *en sprunget* + sb. fk. (56), fx *en sprunget streng*

(26a) *en stjålen* + sb. fk. (623), fx *en stjålen elcykel*

(26b) *en stjålet* + sb. fk. (1366), fx *en stjålet havetraktor*

Vores empiriske undersøgelser tyder således på at *-t*-formen normalt kan vikariere for *-n*-formen (jf. GDS, RO og Håndbog i Nudansk ovenfor). Derimod er der ikke noget der tyder på at *-n*-former *som sådan* betragtes som formelle eller gammeldags (jf. RO og Håndbog i Nudansk); hvis det var tilfældet, ville vi næppe finde så mange *-n*-former i moderne avistekster, hvis stilleje i øvrige henseender kan karakteriseres som nutidigt.

6. Mulige forklaringer på distributionen af *-n*-former og *-t*-former

Som det er fremgået, har nogle participier typisk *-n*-form foran fælleskønsord, mens andre participier typisk har *-t*-form i samme kontekst. Vi gennemgår i det følgende nogle mulige forklaringer på distributionen af de to former. Vi er især interesserede i at finde en forklaring på *-n*-formerens (for os) overraskende høje frekvens ved visse participier.

6.1. Faste forbindelser

Det er oplagt at forestille sig at *-n*-formerne ikke mindst er bevaret i faste forbindelser bestående af et participium + et fælleskønsord, jf. Hansen 1967b: 120: ”I visse, især attributiviske forbindelser kan fælleskønsformen bruges ... Forbindelserne er især faste, klicheagtige, eller (og) indeholder participium brugt i overført anvendelse. Sml.: *en bundet sløjfe* : *en bunden opgave*.” Vores undersøgelser tyder da også på at faste forbindelser (her forstået som formularagtige forbindelser, der er lagret som helheder, jf. Boye & Harder 2021: 11) i meget høj grad har *-n*-former, fx

(27a) *en bunden* opgave (1452)

(27b) *en bundet* opgave (52)

(28a) *forbuden* frugt (92)

(28b) *forbudt* frugt (1)

(29a) *en svunden* tid (1853)

(29b) *en svundet* tid (0)

Der er her tale om forbindelser som med Aage Hansens ord kan karakteriseres som ”klicheagtige”: *en svunden tid*, *forbuden frugt*, og/eller som indeholder et participium med overført betydning: *en bunden* (dvs. ’obligatorisk’) *opgave*.

Men som det er fremgået, er *-n*-former også almindelige ved mange forbindelser der ikke kan karakteriseres som ”faste” i den ovennævnte forstand. Man kan derfor ikke hævde at *-n*-former især forekommer i faste forbindelser (jf. Aage Hansen ovenfor). Antallet af almindeligt forekommende faste forbindelser med mulighed for attributive *-n*-former er nemlig meget beskedent. Til gengæld er *-n*-formerne stort set enerådende i sådanne forbindelser. Dette er normalt ikke tilfældet i andre forbindelser hvor attributive *-n*-former er almindelige. Her er *-n*-former typisk ikke signifikant hyppigere end *-t*-former (jf. ovenfor).

6.2. *Formelt/fagligt sprog*

Et andet forhold som bør undersøges, er om ususbeskrivelserne i RO og Håndbog i Nudansk (jf. ovenfor) holder stik. Vi har allerede konstateret at *-n*-former er så udbredte at det næppe giver mening at hævde at de *generelt* opfattes som ”gammeldags” eller ”formelle”. Men det kunne godt tænkes at *-n*-former især forekommer i tekster af mere formel eller faglig karakter, og/eller at de især forekommer i participier der kan opfattes som formelle/faglige, i hvert fald når de optræder i attributiv stilling.

Vores moderne materiale (avistekster) egner sig ikke til en undersøgelse af dette forhold. Virkelig papirknitrende attributive participier som fx *antruffen/antruffet*, *ibrugtagen/ibrugtaget*, *oppebåren/oppebåret* er så sjældne i vores korpus at vi ikke på det grundlag kan sige noget om distributionen af kønsformerne. Dette må undersøges i tekstarter hvor sådanne participier må formodes at optræde med større hyppighed. I avistekster har vi ikke kunnet spore en tydelig forskel mellem henholdsvis formelle/faglige participier og mere almensproglige participier, fx mellem *bortkommen/bortkommet* (formelt/fagligt) og *forsvunden/forsvundet* (mere almensprogligt):

(30a) *en bortkommen* + sb. fk. (19), fx *en bortkommen cykel*

(30b) *en bortkommet* + sb. fk. (6), fx *en bortkommet tegnebog*

(31a) *(en) forsvunden* person/kvinde/mand (94)

(31b) *(en) forsvundet* person/kvinde/mand (72)

6.3. *Forhold som vedrører ordformernes udtryksside*

Det kan ikke udelukkes at formelle (udtryksmæssige) forhold kan befordre fordelingen af *-n*-former og *-t*-former. Dette er tilfældet i nogle dialekter, jf. Pedersen (2019: 284):

I fynske dialekter har man i reglen *-en* i participium med *u*, *o* og *å* i stammen, fx *bunden*, *drukken*, *hjulpen*, *sprungen*, *trukken*, *frossen*, *svoren*, *skåren*, *stjålen*, *tåskan*, mens de øvrige participier med *få* undtagelser har *et*, fx *draget*, *givet*, *gravet*, *ligget*, *pebet*, *skrevet*, *steget*, *strøget*.

Det ser dog ikke ud til at stammevokalen har nogen klar indflydelse på distributionen af *-n-* og *-t-*former i moderne standardskriftsprog.⁴ Her følger et par illustrerende eksempler:

- Nogle participier med [ɔ] i stammen (svarende til <u> eller <å> i skriften) har almindeligt forekommende *-n-*former, fx *foretrukken/foretrukket*, *forsvunden/forsvundet*; *-n-*former er derimod forholdsvis sjældne (eller ikke-forekommende i vores korpus) i andre participier med [ɔ] i stammen, fx *sprungen/sprunget*, *stjålen/stjålet*.
- Former på *-n* og *-t* kan have forskellig distribution ved rimord. Fx er *-n-*formen forholdsmæssig hyppig ved *skreven*, mens den er forholdsmæssig sjælden ved *reven*, jf. (19ab) og (24ab).
- Former på *-n* og *-t* kan have forskellig distribution ved komplekse participier med samme verbalstamme. Fx forekommer *foretrukken* forholdsmæssigt hyppigt i vores korpus, fx *en foretrukken vaccine*, hvorimod *overtrukket* er enerådende sammesteds, fx *en overtrukket konto*.

6.4. *Telicitet*

Det er velkendt at telicitet spiller en rolle ved numerusbøjning af perfektum participium i stillingen efter *være* (jf. fx Hansen 1993: 53-56, Nielsen 2016: 421, Schack 2018). Her kan der skelnes mellem en ubøjet form (supinum), som signalerer ”resultattilstand” (dvs. resultatet af en forudgående handling) og en bøjet form (perfektum participium), som signalerer ”ren tilstand”/egenskab (dvs. tilstand uden tanke på en forudgående handling), fx *gulvene er lakeret* (resultattilstand) : *gulvene er lakerede* (egenskab).

Enkelte steder i litteraturen nævnes det at en beslægtet skelnen kan udtrykkes ved kønsbøjning, fx hos Wiwel (1901: 182):

4 Vi ser her bort fra ordformer der må karakteriseres som rene adjektiver, fx *bunden* (i den overførte betydning ’obligatorisk’), *svoren* (i den overførte betydning ’fuldt overbevist’).

Mellem *fangen*, *-nt*, *-ne* og *fanget*, *-ede* er betydningsforskellen svagere [end mellem *slugen* og *slugt*, vores anm.], idet *fangen* mere angår tilstanden, *fanget* begivenheden, hvorefter tilstanden er en følge; derfor vil man næppe sige: ”de fangede røvere”, undtagen med forskellige tilføjelser, hvorved det verbale fremhæves, f. eks. ”de for nylig, af betjent Poulsen, ved Helsingør fangede røvere”, men ellers altid ”de fangte røvere”.

En lignende beskrivelse af brugen af kønsbøjning i attributiv stilling finder man i RO 1955, § 33.a:

Med hensyn til bøjning i køn ... er der nogen vaklen, når tillægsmåden er knyttet til et navneord; jo mere tillægsmådens betydning nærmer sig til tillægsordenes (angivelse af egenskab eller tilstand), jo mere er man tilbøjelig til at lade tillægsmåden rette sig i køn efter navneordet.

I tilfælde som de følgende er der mulighed for at tolke *-n*-formerne (*frossen* og *skreven*) som signal for egenskab eller ”type” (jf. Nielsen 2016: 421 om ”typebetydning” i prædikatv stilling):

(32a) *(en) frossen***n** *kylling* (33)

(32b) *(en) frosset***t** *kylling* (1)

(33a) *en skreven***n** + sb. fk. (34), fx *en skreven tekst*

(33b) *en skrevet***t** + sb. fk. (14), fx *en skrevet historie*

Typen ’frossen kylling’ kontrasterer da med typen ’fersk kylling’; typen ’skreven tekst’ med fx ’mundtlig tekst’.

Det er imidlertid svært at finde overbevisende (og statistisk signifikante) tilfælde af den ovennævnte type, og vi tvivler derfor på at telicitetsbøjning i form af kønsbøjning udnyttes i større stil i moderne dansk. Det kan tilføjes at kønsbøjning er almindelig ved participier dannet til verbalstammer hvis aktionsart normalt ikke er forenelig med egenskabs-/typeangivende betydning (jf. Schack 2018), fx *forsvunden* (17ab) og *vunden* (20ab). Dette indikerer at telicitetsbøjning i form af kønsbøjning ikke har samme systematiske karakter som den vi finder i forbindelse med numerusbøjning i prædikatv stilling.

Telicitet synes at spille en større rolle i tilfælde hvor der til participiet er knyttet bestemmelser som tydeligt signalerer verbal betydning (jf. Wiwel ovenfor), fx konstruktioner med foransat mådesadverbial. Her finder vi typisk *-t*-former, fx *en klart skrevet indføring* (snarere end ... *klart skreven* ...). Noget lignende gør sig gældende i tilfælde hvor valget står mellem et participium og et rent adjektiv på *-n*, fx *en smukt svunget håndskrift* (snarere end ... *smukt svungen* ...). Denne skelnen mellem participium og adjektiv udnyttes også i stillingen efter *være*, fx *bygningen er stille og roligt forfaldet* (snarere end ... *stille og roligt forfalden*).

6.5. Opsummering af mulige forklaringer på distributionen af *-n*-former og *-t*-former

Som det er fremgået af det ovenstående, kan vi ikke pege på en enkelt faktor som kan forklare distributionen af *-n*-former og *-t*-former. Faktoren *telicitet* kan muligvis forklare en overhyppighed af *-n*-former i visse ordforbindelser (jf. afsnit 6.4.), men foreløbig har vi ikke kunnet påvise at telicitetsbøjning i form af kønsbøjning udnyttes systematisk i nutidigt dansk. Derimod kan det påvises at typen *faste forbindelser* typisk har en stærk overhyppighed af *-n*-former (jf. afsnit 6.1.). Forklaringen på at der her foretrækkes *-n*-former, må være at de forbindelser der giver mulighed for et valg mellem *-n* og *-t*, alle er af ældre dato. Formerne på *-n* kan derfor forklares som traderede former. Det drejer sig imidlertid om et meget beskedent antal ordforbindelser, som ikke batter noget i det store billede. Vi hælder derfor til at forklare den overvejende del af de observerede forskelle i brugen af *-n*-former og *-t*-former som stilistisk (evt. til dels kronolektalt og/eller regionalt) betinget variation a la den variation man finder indenfor fx det ortografiske område i de tilfælde hvor der frit kan vælges mellem flere former.

7. Afrunding

I denne artikel har vi gjort rede for hvordan vi i moderne dansk navigerer mellem tre forskellige principper for distribution af *-n*'er og *-t*'er i perfektum participium i attributiv funktion når der er tale om gamle participiumsformer eller former der har nær affinitet til sådanne, fx i leksikaliserede faste udtryk (jf. *forbuden frugt*). Folk med dansk som modersmål anvender alle tre principper og har normalt kun problemer med at vælge form i de tilfælde hvor flere muligheder gør sig gældende (fx *et givet/givent tidspunkt*).

Vi har ikke skildret forholdene i pluralis og i bestemt form singularis.

Det viser sig at de forhold som er skildret ovenfor, ikke uden videre kan overføres til disse to bøjningsmuligheder. For eksempel holder *-n*-former sig væsentlig bedre i disse kontekster end i ubestemt form singularis, jf. (34a-c) fra vores moderne korpus, se også Hansen 1967b: 121.

(34a) overdrevne forestillinger/aspekter

(34b) den overdrevne værdifastsættelse

(34c) det overdrevne fokus på sundhed

Dette kan have noget at gøre med at *-n* i sådanne former ikke har med køn at gøre, men alene angiver stærktbøjet stamme. Forekomster med *-n* er dog langt fra enerådende. Vi finder også sådanne som (35a-d), hvor der ved *-ede*-formerne kan være tale om angivelse af svag bøjning eller af generaliseret *-t*-form.

(35a) den beskårne forestilling

(35b) det beskårne rentefradrag

(35c) det beskårede budget

(35d) den nedskårede hjemmehjælp

Yderligere forskning vil kunne kaste lys over dette.

Om forfatterne

Eva Skaft Jensen, dr.phil., seniorforsker i Dansk Sprognævn.

Jørgen Schack, cand.mag., seniorforsker i Dansk Sprognævn.

Litteratur

Bom, K. (1943): Nordsjællandsk for hundrede år siden. *Danske Folkemaal* XIV, 59-80.

Boye, K. & P. Harder (2021): Holofraser og sondringen mellem leksikaliske og grammatiske tegn: En tegntypologi og en fylogenetisk hypotese. *Ny Forskning i Grammatik* 28, 4-22. doi: <https://doi.org/10.7146/nfg.vi28.128726>

Brink, L. & J. Lund (1975): *Dansk rigsmål, lydudviklingen siden 1840 med særligt henblik på sociolekterne i København*. København: Gyldendal.

Diderichsen, P. (1944): Perfektparticipium – Supinum – Verbaladjektiv i Dansk og Svensk. *Arkiv för nordisk filologi* 58, 263-283.

- GDS = Hansen, E. & L. Heltoft (2011): *Grammatik over det danske sprog*. København & Odense: Det Danske Sprog- og Litteraturselskab & Syddansk Universitetsforlag.
- Hansen, E. (1993): *Rigtigt Dansk*. 2. udgave. København: Hans Reitzels Forlag.
- Hansen, Aa. (1967a): *Moderne Dansk*. Bind 2. København: Det Danske Sprog- og Litteraturselskab & Grafisk Forlag.
- Hansen, Aa. (1967b): *Moderne Dansk*. Bind 3. København: Det Danske Sprog- og Litteraturselskab & Grafisk Forlag.
- Høysgaard, J.P. (1747): *Accentuered og raisonnered grammatica. I: Danske Grammatikere fra Midten af det syttende Aarhundrede til Midten af det attende Aarhundrede* IV. København: Det Danske Sprog- og Litteraturselskab 1920 [1979], 249-488.
- Iversen, R. (1922): *Norron grammatikk*. 7. utgave revidert ved E. F. Halvorsen 1972, 2. oplag 1984. Oslo: Aschehoug.
- Jacobsen, H.G. & P.S. Jørgensen (2013): *Håndbog i Nudansk*. 6. udgave. København: Politikens Forlag.
- Jensen, T.J. & M. Maegaard (2012): Past participles of strong verbs in Jutland Danish: A real-time study of regionalization and standardization. *Nordic Journal of Linguistics* 35(2), 169-195. doi: 10.1017/S0332586512000182
- Jessen, E. (1868): *Dansk Sproglære*. København: Gyldendalske Boghandel.
- Jónsson, J.H. (1984): *Íslandsk grammatikk for utlendingar*. Reykjavík: Málvísindastofnun Háskóla Íslands.
- Karker, A. (1972): Er vi bundne? *Nyt fra Sprognævnet* 8, 1-5.
- Lindberg, E. (1980): *Beskrivande svensk grammatik*. Stockholm: Institutionen för nordiska språk, Stockholms universitet.
- Lisse, C. (1971): En dialektal tendens til suffixskifte fra *-et* til *-en* i adjektiver. I: *Studier i dansk dialektologi og sproghistorie tilegnede Poul Andersen på halvfjerdsårsdagen*. K. Hald, C. Lisse & J.K. Sørensen (red.). København: Akademisk Forlag, 213-226.
- Mikkelsen, K. (1911): *Dansk ordføjningslære med sproghistoriske tillæg. Håndbog for viderekomne og lærere*. København: Hans Reitzels Forlag 1975.
- Nielsen, P.J. (2012): Supinum i dansk og svensk. *Ny forskning i grammatik* 19, 181-198. doi: <https://doi.org/10.7146/nfg.v20i19.23659>
- Nielsen, P.J. (2016): *Functional Structure in Morphology and the Case of Nonfinite Verbs. Theoretical Issues and the Description of the Danish Verb System*. Leiden & Boston: Brill.

- Pedersen, K.M. (2019): Dialekter. Bøjning. I: *Dansk Sproghistorie. Bind 3 – Bøjning og bygning*. E. Hjorth mfl. (red.). København: Det Danske Sprog- og Litteraturselskab & Aarhus Universitetsforlag, 277-301.
- RO = *Retskrivningsordbogen*, udgivet af Dansk Sprognævn.
- Schack, J. (2018): Perfektum participium som adjektivisk prædikat. *Danske Studier* 2018, 5-29.
- Skautrup, P. (1953): *Det danske Sprogs Historie* 3. København: Gyldendalske Boghandel & Nordisk Forlag.
- Teleman, U., S. Hellberg & E. Andersson (1999): *Svenska Akademiens Grammatik* 4. Norstedts Ordbok.
- Wiwel, H. G. (1901): *Synspunkter for dansk Sproglære*. København: Det nordiske Forlag.
- Ømålsordbogen (1992-): *En sproglig-saglig ordbog over dialekterne på Sjælland, Lolland-Falster, Fyn og omliggende øer*. Udgivet af Institut for Dansk Dialektforskning, Københavns Universitet. København: C. A. Reitzel. Syddansk Universitetsforlag, Odense.
- [web1: https://mothsordbog.dk/ordbog?query=v%C3%A5gen](https://mothsordbog.dk/ordbog?query=v%C3%A5gen) (lokaliseret 13.01.2022).